

ROMĖNŲ TEATRAS IR SENEKOS TRAGEDIJOS PAMIŠĘS HERKULIS, EDIPAS

Jovita Dikmonienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros doktorantė

Praeitų metų *Literatūros* numeryje rašėme apie dvi Senekos tragedijas: *Tiestą* ir *Medėją*¹. Jos pagal Aristotelio antikinių tragedijų klasifikaciją priklauso tragedijoms, kuriose pagrindinis herojus sąmoningai siekia keršyti, nuolat dega pykčiu, o padaręs nusikaltimą, nepajunta kaltės. Šiame straipsnyje analizuosime dvi antrojo tipo tragedijas: *Pamišęs Herkulis* ir *Edipas*. Čia pagrindiniai herojai pražudo savo artimuosius netyčia, jų nusikaltimas yra klaida, kuri Aristotelio *Poetikoje* vadinama *ἀμαρτία*², Senekos tragedijose – *error*³. Po atpažinimo herojai jaučia didžiulę gėdą (*pudor*) bei kaltę (*scelus, culpa*) ir patys baudžia save.

Edipo mitas graikų tragikų buvo labai mėgstamas, be išlikusio Sofoklio *Edipo karaliaus*, buvo parašyta vienuolika *Edipų*. Jų autoriai: Achajas, Aischilas, Karkinas, Diogenas, Euripidas, Nikomachas, Filoklas, Teodektas, Ksenoklas, Likofronas, Meletas⁴. Aristotelis *Poetikoje* tragedijos

Edipas siužetą vertino kaip vieną gražiausių ir geriausių iš visų graikų tragedijų⁵. Lotynų kalba buvo parašytos tik dvi tragedijos. Pirmoji – Gajaus Julijaus Cezario, antroji – Lucijaus Anėjaus Senekos. Seneka savo kūrinyje pritaikė Sofoklio sugalvotą marą, panaudojo daug naujovių. Senekos tragedijoje, kitaip nei Sofoklio, vaizduojamas bausis pomirtinis pasaulis, iš požemių pasaulio iškviečiamas miręs karalius Lajas. Senekos Jokastė nusižudo scenoje, Sofoklio tragedijoje apie jos mirtį praneša tarnas. Senekos Edipas labiau kenčia dėl baimės ir kaltės, Sofoklio – skaudžiau išgyvena gėdos jausmą. Seneka, priešingai nei Sofoklis, nevaizduoja Edipo santykių su savo vaikais.

Senekos *Pamišusio Herkulio* siužetas labai panašus į Euripido *Heraklio*. Tarp graikų tragikų mitas apie Heraklį nebuvo populiarus. Nėra žinoma, ar be Senekos koks nors romėnų poetas buvo perkūręs Euripido tragediją, tačiau pantomimos teatre, ypač Senekos laikais, dažnai buvo vaidinamos adaptuotos graikų tragedijos pagal Edipo ir Herkulio mitus⁶. Romėnų

¹ Žr. Jovita Dikmonienė, „Senekos dramų herojų jausmų raiška ir poveikis žiūrovams“, *Literatūra* 50 (3), 2008, 36–54.

² Arist. *Poet.* XIII, 1453a.

³ Seneka tragedijose *Edipas* (1019), *Finikietės* (451, 200–205), *Pamišęs Herkulis* (99, 1238, 1239), *Etos Herkulis* (900, 982) herojaus nusikaltimą sieja su klaida (*error*) arba likimu (*fatum*).

⁴ Graikų autorius, parašiusius *Edipo* tragediją, išvardija E. G. Rabinovičius knygoje Луций Анней

Сенека, *Трагедии*, издание подготовили С. А. Ошерова, Е. Г. Рабинович, Москва, 1983, 401.

⁵ Arist. *Poet.* XIII, XIV, XVI.

⁶ Richard C. Beacham, *The Roman Theatre and its Audience*, Cambridge, Massachusetts, 1992, 142–148.

poetas savo tragedijoje pritaikė daugumą Euripido naujovių. Pasak Apolodoro (II 4, 12), Heraklis savo žmoną Megarą ir vaikus nužudė ankstyvoje jaunystėje, o Euripidas vaizduoja, kad po paskutinio dvyliktojo žygdarbio – Cerberio paėmimo į nelaisvę. Tirono Liko paveikslas, Tesėjo įsikišimas ir Heraklio išvedimas į Atėnus – Euripido sugalvotos naujovės. Seneka siužetą šiek tiek pakeitė paskutiniame veiksmo. Euripido Tesėjas (priešingai nei Senekos) nemini, kad Heraklį nuo kaltės apvalys dievas Arėjas (Gradyvas) (Sen. *H. F.* 1341–1343). Romėno tragedijoje ryški aliuzija į Aischilo *Eumenides*, kur vaizduojamas Orestas, apvalytas nuo kaltės ant Arėjo kalvos⁷. Euripido Heraklis savo žmonos ir vaikų nežudo scenoje, kaip Senekos herojus. Senekos Herkulis ne tik žudo scenoje, bet dar jo visus veiksmus bei jausmus nupasakoja scenoje esantis Amfitrionas. Romėnų poetas jau nevaizduoja deivių Iridės ir Lisos.

Šio straipsnio *tikslas* – išanalizuoti Senekos tragedijų herojų jausmus prieš ir po savo kaltės atpažinimo, kokie jausmai kyla, kaip Seneka juos perteikia. Lygindami dviejų Senekos tragedijų – *Pamišęs Herkulis* ir *Edipas* – herojų jausmų raišką, pamėginame išryškinti *atpažinimo tragedijoms* būdingus bruožus ir svarbiausius herojų jausmus: dezintegracinę ir socialinę baimę, kaltę ir gėdą. Taip pat apžvelgsime naujausius Senekos dramų tyrinėjimus, pateiksime istorinių žinių apie Senekos laikų romėnų teatrą, pantomimos įtaką tragedijoms.

⁷ Čia Seneka nesilaiko mitų chronologijos. Anksesnį laikotarpį vaizduoja mitai apie Herkulį ir Tesėją, o vėlesnius įvykius – mitas apie Orestą.

Romėnų teatras ir Senekos tragedijos

Jau du šimtmečius klasikinės filologijos mokslininkai bando atsakyti į klausimą, ar Senekos tragedijos yra skirtos teatrui, ar recituoti. Dar XIX amžiaus pradžioje vokiečių klasikas Augustas Wilhelmas Schlegelis⁸ teigė, kad Senekos dramos yra per daug retoriškos ir statiškos, todėl negalėjo būti pastatytos romėnų teatre. Vėliau Friedrichas Leo⁹ pabrėžė, kad Senekos tragedijos yra skirtos tik recituoti, nes jose per daug deklamacijos ir aprašomųjų scenų. Otto Zwierleinas¹⁰ teigia, kad Seneka net nenorėjo rašyti teatrui skirtų dramų, tiesiog jungė atskiras graikų tragedijų scenas, poetui trūko sceninės patirties. Šios nuomonės laikosi ir daugelis šiuolaikinių mokslininkų (Valerijus Durovas¹¹, R. J. Tarrantas¹², Normanas T. Prattas¹³ bei kiti). Tačiau vis daugiau klasikinės filologijos mokslininkų tvirtina, kad Senekos tragedijos buvo rašomos teatrui, o ne recituoti¹⁴. Tarsi paneigdami Schlegelio,

⁸ A. W. Schlegel, „Vorlesungen über dramatische Kunst“ (1809), *Seneca's Tragödien*, ed. E. Lefevre, Darmstadt, 1972, 13.

⁹ F. Leo, *De Senecae Tragoediis observationes criticae*, Berlin (1887), repr. 1962, 148.

¹⁰ O. Zwierlein, *Die Rezitationdramas Senecas*, Meisenheim am Glan, 1966, 13, 88.

¹¹ В. С. Дуров, *История Римской литературы*, Санкт-Петербург, 2000, 361.

¹² R. J. Tarrant, „Senecan Drama and its Antecedents“, *HSCPH* 82, 1978, 260.

¹³ Norman T. Pratt, *Senecan Drama*, Chapel Hill, 1983, 15–21.

¹⁴ *Seneca in Performance*, ed. George W. M. Harrison, London, 2000; Dana Ferrin Sutton, *Seneca on the Stage*, Leiden, 1986, 2; A. J. Boyle, *Tragic Seneca. An Essay in the Theatrical Tradition*, London and New York, 1997; Denis and Elisabeth Henry, *The Mask of Power. Seneca's Tragedies and Imperial Rome*, Warminster, 1985; Bernhard Zimmermann, „Seneca and Pantomime“ (218–226) (transl. Edith Hall), Alessandra Zanobi, „The Influence of Pantomime on Seneca's Tragedies“ (227–257), *New Directions in Ancient Pantomime*, ed. Edith Hall, Rosie Wyles, Oxford, 2008.

Leo ir kitų kritikų nuomonę, režisieriai Senekos tragedijas nuo XVI amžiaus iki mūsų dienų noriai stato teatre, jų siužetais kuria filmus¹⁵.

Klasikinės filologijos mokslininkai šiuo metu išvelgia didelę pantomimos įtaką Senekos tragedijoms, kurios nepastebėjo ankstesni autoriai. B. Zimmermannas¹⁶ teigia, kad Senekos tragedijas būtų galima vadinti *fabula saltata*. Zimmermannas remiasi išlikusiu Lukiano veikalu *Apie šoki* (*De Saltatione*, 31; 67–68), kuriame rašoma, kad pantomima, kaip ir tragedija, naudojo tuos pačius mitologinius siužetus. Čia vienas aktorius atlikdavo visų personažų vaidmenis, keisdamas kaukes, apsiaustus, labiausiai publiką paveikdavo rankų ir kūno plastika. Aktoriaus šokiui akompanuodavo instrumentinė muzika, choras giedodavo tragedijos siužetą. *Fabula saltata* išlikdavo visas tragedijos siužetas, kitaip nei *fabula cantata*, kurioje atskiros tragedijų scenos būdavo performuojamos į dainininkų solo arijas. Pasak Zimmermanno, į Senekos tragedijas galėjo būti įkomponuota jei ne visa pantomima, tai bent jos dalis. Jis išskiria trijų rūšių pantomimos scenas. Pirmoji, kai herojaus veiksmus apibūdina choras,

antroji, kai herojaus elgesį komentuoja antrasis aktorius, ir trečioji – „trumpieji pantomimos komentarai“, kai choras ar antrasis aktorius trumpai pristato, kad herojus atvyksta į sceną ar iš jos išvyksta. Pasak B. Zimmermanno, net jei pats Seneka nėra šė savo tragedijų pantomimos spektakliams, jis neabejotinai buvo veikiamas naujos estetikos. Kurdamas pantomimai būdingas scenas, Seneka galėjo įsivaizduoti teatro vaidinimą su šokiais ir muzika labiau nei recitacijas. Panašiai mano ir Alessandra Zanobi: jei į visas komplikuoatas tragedijų vietas, kurios, Zwierteino ir kitų autorių teigimu, yra netinkamos vaidinti scenoje, būtų įtrauktas pantomimos šokis, Senekos tragedijos nebeatrodytų nepritaikomos teatrui¹⁷. Zanobi išanalizavo Senekos *Trojiečių*, *Fedros*, *Medėjos*, *Edipo*, *Pamišusio Herkulio* scenas, į kurias, jos teigimu, turėjo būti įtraukta pantomima. Tai pačios patetiškiausios, herojų įniršio (*furor*), pamišimo, kaltės ir pykčio sau reiškimo scenos.

Lukianas veikale *Apie šoki* teigia, kad Romos žiūrovus ypač žavėdavo pantomimos aktoriaus sugebėjimas staiga persikūnyti vis į kitą personažą, turintį savo charakterį. Pantomimas be žodžių galėdavo suvaidinti iš karto penkis vaidmenis¹⁸. Iš čia kilo ir žodžio „pantomima“ reikšmė – vienam suvaidinti viską. Vienas garsiausių tragiškosios pantomimos šokėjų buvo Piladas, 22 m. pr. Kr. atvykęs į Romą iš Kilikijos (dab. Turkijos). Piladas galėjo vaizduoti mylintį ir tuoj pat pykstantį personažą, arba beprotį ir iškart sielvartaujantį. Vienas scenoje suvaidindavo visą tragediją *Tiestas*, *Pamišęs Herkulis* ir kitas, daug emocinės

¹⁵ Pavyzdžiui, kaip nurodo D. F. Sutton (15 nuoroda), Senekos *Trojetės* buvo pastatytos Trinity koledže, Kembridže, 1551–1552 metais. Vien Senekos *Edipas* per paskutiniuosius penkerius metus sulaukė penkių naujų pastatymų. Kino režisierius Ovliakuli Khodzhauli 2004 metais kirgizų kalba sukūrė filmą *Edipas*. 2005 metų gegužę Michaelas Rutenbergas pastatė Senekos *Edipą* Izraelyje, Haifos universiteto teatro scenoje. Tais pačiais metais Ike Schambelanas *Edipą* pastatė Brodvėjaus teatro scenoje, 2007 metais pagal Tedo Hugheso vertimą ir adaptaciją Senekos *Edipas* buvo pastatytas Mičigano *Grand Valley* valstybiniame universitete. 2009 metų kovą *Edipą* dar kartą pastatė Mičigano universiteto Teatro skyrius kartu su Moravijos kolegijos teatro bendrove (MCTC).

¹⁶ Bernhard Zimmermann, *op. cit.*, 220 ff.

¹⁷ *Ibid.*, 228, 252.

¹⁸ Lucian. *Salt.* 63, 66.

ekspresijos reikalaujančias dramas. Siužetą giedodavo choras, pantomimui akompanuodavo muzikantai – *scabillarii*. Skabiliarijais buvo vadinami fleitininkai, avintys batus su storais mediniais padais, kuriais mušdavo taktą. Kartais kildavo ir nesusipratimų. Tuo metu teatro publika buvo labai įnoringa, galėdavo garsiai nušvilpti ar pritarti, mesti kritišką repliką vaidinantiems scenoje aktoriams¹⁹. Kartą, kaip rašo Makrobijus, žiūrovai pradėjo šaipytis iš Pilado, kad jis nepataiko į ritmą, vaidindamas Herkوليو įniršį *Pamišusiam Herkulyje*. Supykęs aktorius nusiėmė kaukę ir sušuko: „Kvailiai, aš vaidinu išprotėjusį vyrą!“²⁰

Teatrinė veikla labai išpopuliarėjo Nerono valdymo laikais. Nerono senelis, pretorius, vėliau konsulas Lucijus Domicijus paskelbė įstatymą, leidžiantį raitelių luomo vyrams ir kilmingoms moterims vaidinti pantomimos spektakliuose. Romoje I a. pradžioje veikė trys akmeniniai teatrai: Pompėjaus, Balbos ir Marcelo teatras. Neronas 59 m. po Kr. Romoje įsteigė dramos festivalius, kuriuos pavadino Juvenalijomis (jaunimo šventėmis). Čia dalyvaudavo kilmingi vyrai ir moterys. Juvenalijoms skirtiems spektakliams Neronas pastatė naują teatrą Vatikano slėnyje, pakvietė jaunų graikų pantomimos aktorių ir jiems suteikė pilietybę. Pats Neronas čia vaidindavo, grodavo kitara ir buvo pasamdęs didelį pataikūnų būrį (apie 5000 jaunų romėnų raitelių), kurie, pasak Tacito ir Svetonijaus, jam ištisas dienas ir naktis plojo, vadindavo princepsu grožį ir balsą dieviškais vardais²¹.

Apie 60 m. po Kr. Neronas Romoje pagal graikų varžybų pavyzdį įsteigė penkmetinį, kelias dienas ir naktis vykusį muzikinių teatrų ir gimnastikos festivalį *Neronines*, analogiškas graikų teatrų festivaliams. Kas penkeri metai romėnai turėjo varžytis pantomimos ir dainavimo tragedijose. Pasak Tacito, šie renginiai buvo labai saikingi ir rimti²². Paskutiniaisiais Senekos gyvenimo metais (65 m. po Kr.) imperatorius vėl surengė *Neronines*. Jis dainavo muzikinėje tragedijoje *Niobė*, taip pat vaidino dramines solo partijas *fabula cantata* tragedijose: *Orestas motinžudys*, *Aklas Edipas*, *Pamišęs Herkulis*, *Edipas tremtyje*. Nuo 60 m. iki 68 m. po Kr. Neronas pats kūrė eiles ir vaidino jas scenoje. Buvo paskyręs teisėjus rinkti geriausią aktorių, tačiau teisėjai iš baimės nugalėtoju rinkdavo tik Neroną arba pats Neronas save skelbdavo nugalėtoju. D. ir E. Henry teigia, kad Seneka tragedijas rašė scenai, tačiau jos turbūt nebuvo pastatytos teatre dėl to, kad Seneka labai bijojo Nerono, kuris nepakentė konkurencijos ir reikalavo, kad jo kūryba būtų visą laiką vertinama kaip geriausia²³.

Senekos tragedijų negalime tiksliai datuoti. Tačiau dauguma mokslininkų teigia, kad visos Senekos tragedijos buvo parašytos šiek tiek prieš ir pačiais Nerono valdymo metais (nuo 54 iki 60 metų), nors gali būti, kad ir vėliau (iki 65 metų)²⁴. Viena pirmųjų – *Pamišęs Herkulis*, vėliausios – *Tiestas* ir *Finikietės*. Visos tragedijos parašytos,

²² Tacitus, *Ann.*, 15–21.

²³ Denis and Elisabeth Henry, *op. cit.*, 9.

²⁴ Įvairių mokslininkų tyrinėjimus, skirtus Senekos tragedijų datavimui, aptaria Johanas G. Fitchas: „Sense-Pauses and Relative Dating in Seneca, Sophocles and Shakespeare“, *The American Journal of Philology*, 102 (3), 1981, 289–307.

¹⁹ Richard C. Beacham, *op. cit.*, 144.

²⁰ Macrobius, *Sat.*, 2.7.12–16.

²¹ Tacitus, *Ann.*, 14, 15. Svetonius, *Nero*, 20–25.

sekant graikų tragedijų siužetais. Tačiau, pasak R. J. Tarranto, dabar jau mažai kas tiki, kad Senekos tragedijos buvo rašomos, sekant tik atikinių graikų tragedijų pavyzdžiu²⁵. Seneka turbūt sekė ir helenistiniais graikų bei romėniškais respublikos laikotarpio tragedijų pavyzdžiais, kurie neišliko. Iš romėnų tragedijų liko tik 150 eilučių, 30 autorių vardų ir 150 pavadinimų tragedijų, kurios buvo parašytos nuo 240 m. pr. Kr. iki pirmo amžiaus vidurio, tai yra apytiksliai iki 54 m. po Kr., kai buvo sukurta pirmoji Senekos tragedija *Pamišęs Herkulis*. Manoma, kad Senekos sūnėnas poetas Anėjus Lukanas ir Romos imperijos laikų poetas Stacijus taip pat kūrė libretus pantomimos spektakliams²⁶.

Viena iš Senekos dramų ypatybių, ryškiai besiskirianti nuo graikų tragedijų – dramos laiko stabdymas. Romėnų poeto tragedijose laiką stabdo: *herojų replikos į šalį (skirtos publikai), įėjimo monologai, pokalbiai su savo dvasia (animus)*. Klasikinės filologijos mokslininkai (O. Zwierleinas, C. Zintzenas, W. Schetteris, R. J. Tarrantas ir kiti), kurie teigia, kad Senekos tragedijos skirtos ne teatrui, o skaityti, į šias struktūros dalis žvelgia kaip į trūkumus, nereikalingą laiko švaistymą, autoriaus nesugebėjimą kurti nepertraukiamą veiksmą, teatrinės patirties trūkumą²⁷. Tačiau jei įsivaizduotume, kad Seneka rašė savo tragedijas pantomimos spektakliams, kuriuose visus vaidmenis atlikdavo vienas aktorius, šios priemonės, priešingai, būtų labai naudingos ir tinkamos.

²⁵ R. J. Tarrant, „Senecan drama and its Antecedents“, *HSCPH* 82, 1978, 213–263.

²⁶ *The Oxford Classical Dictionary*, third edition revised, edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth, Oxford, 2003, 1107.

²⁷ Apie tai plačiau žr. R. J. Tarrant, *op. cit.*, 228–229.

Jos suteiktų daugiau laiko pantomimos šokėjui persikūnyti į naują personažą, pakeisti kaukę, apsiaustą. Senekos aprašymai, ką veikia ir kaip atrodo kitas veikėjas, padėtų publikai geriau suprasti, koks personažas yra vaidinamas scenoje, ką herojus jaučia, ką ketina daryti.

Pavyzdžiui, tragedijoje *Pamišęs Herkulis*, antrojo veiksmo pradžioje choras praneša, kad į sceną įeina nuliūdusi Megara, vilkinti gedulo drabužiais, vedasi vaikelius, jai iš paskos lėtai žengia Amfitrionas. Po prisistatymo kalbos Megara praneša, kad į sceną ateina tironas Likas, jo išvaizda baisi, žiaurumas matyti iš eisenos, jis purto ranka svetimą skeptrą (329–331). Likas, įžengęs į sceną, pats vėl prisistato ir sako, kad ketina vesti Megarą. Prisistatymo kalboje Likas į publiką kreipiasi antruoju asmeniu (353) (replika į šalį), o apie Megarą kalba trečiuoju asmeniu (351, 356):

Atsisakys tekėti, nutariau tada
Heraklio visą šeimą su šaknim išraut.
Sakysi, žmonės pasipiktins, ims kalbėt.
Valdyti – tai juk neapykantą pakęst!
Bandysiu pirštis: laimė progą teikia man.
Štai ji liūdna, su gedulo šydu
Sustojo prie globėjų savo aukurų;
Heraklio tikras tėvas stovi čia greta.²⁸ (351–358)

Po Liko prisistatymo kalbos Megara klausia publikos (replika į šalį), ką rengia šis šeimos žudikas (359–360). Tik tuomet Likas kreipiasi į Megarą (antruoju asmeniu) ir pradeda dialogą, ištiesia savo ranką su žiedu, prašo ją tekėti. Mūsų nuomone, jei šią tragediją vaidintų vienas pantomimos aktorius, būtų išspręstos visos laiko stabdymo problemos ir neatrodytų, kad

²⁸ Čia ir toliau cituojamos eilutės iš Senekos *Pamišusio Herkulio* yra verstos Jono Dumčiaus. *Literatūra*, 38 (3), 1996.

Senekai trūko patirties ar talento kurti tragedijas scenai. Galiausiai, jei ši tragedija būtų vaidinama tradiciniame teatre, galima numanyti, kad aktoriai, stovėdami scenoje vienas nuo kito toliau, galėtų įsivaizduoti didesnį atstumą ir sakyti tik publikai skirtus monologus, replikas į šalį ar pokalbius su savo *animus*²⁹.

Aristotelis teigė, kad graikų tragedijoje svarbiausia yra fabulos struktūra ir veiksmo imitacija, o ne herojų charakterių ir jausmų vaizdavimas³⁰. Tačiau romėnams buvo svarbesnis herojų jausmų vaizdavimas. Horacijus *Poezijos mene* jau neanalizuoja siužeto sukūrimo problemų, bet dramaturgus ragina atsižvelgti į tai, kas tinka žiūrovo širdžiai ir ją jaudina, į charakterių atitikimą, aktorių išgyventas, o ne suvaidintas emocijas:

Grozio eilėms per mažai; privalo jos būti
malonios,
Na, o svarbiausia – pagaut klausytojo sielą ir
jau dint,
Nes juk žmonių veidai į juoką juoku atsiliepia
Ir į verksmą verksmu. Jei nori, kad imčiau
raudoti,
Pats pirmiausia kentėk. Tada tiktai jūsų nelaimės
Jaudins mane, Telefai, Pelėjau. O jeigu kalbėsit
Neiškentėtus žodžius, aš juoksiuos ar imsiu
miegoti. (99–105) [...]
Bet menčiau paveikia jausmus, kas vien tik
girdėta
Nei ką pats žiūrovas išvydo, kas čia jo akyse
Dedasi. [...] (180–182)³¹

Ciceronas, kaip ir Horacijus, tikėjo, kad aktorius pats turi būti sujaudintas tos sce-

nos, kurią vaidina, kad įtrauktų žiūrovus į emociingas scenas. Oratorius labiausiai gyrė romėnų tragedijas, kurios žiūrovams kėlė baimę ir smarkiai jaudino³².

Herojų dezintegracinė ir socialinė baimė.

Žiūrovų baimės emocijos

Seneka tragedijose *Pamišęs Herkulis* ir *Edipas*, kitaip nei graikų tragikai, vaizduoja daug daugiau herojų dezintegracinės baimės³³. Ši baimė turėtų žiūrovams sukelti nerimą, juos gąsdinti. Aristotelis *Poetikoje* yra pažymėjęs, kad tragedijos, kuriose įvykiai vyksta netikėtai, o likimo siūsti – tarsi tyčia, sukelia daugiau baimės žiūrovams, nei tos tragedijos, kuriose įvykiai iš anksto numatyti³⁴. Pasak Antonio Kėpińskio, staigus nenumatyto reiškinio atsiradimas sukelia žmogui dezintegracinę baimę. Baimė tuo didesnė, kuo ypatingiau pasikeičia situacija³⁵. Seneka *Gamtos klausimuose* teigia, kad „labiau gąsdina neįprastumas“³⁶. Apie dezintegracinės baimės vaizdavimą

³² Cicerono nuomonę apie romėnų teatrą ir pjeses išsamiau pateikia Denisas ir Elisabeth Henry. *Op. cit.*, 2, 3.

³³ Dezintegracinę baimę žmogus patiria, kai netikėtai griūva natūrali pasaulio tvarka, kai jam atrodo, kad nesugeba kontroliuoti aplinkos, elgtis taip, kaip yra įpratęs. Socialinę baimę patiria, kai gresia pašalinimas iš socialinio pasaulio. Tiksliai nustatyti, kas žmogui kelia baimę, labai sunku. Pagal tai, kas žmogui kelia baimę, psichologai bando tipizuoti jos rūšis. Tačiau iki šiol nėra vienodos nuomonės. Dažniausiai skiriamos trys arba keturios baimės rūšys: biologinė, socialinė, egzistencinė, dezintegracinė. Pavyzdžiui, Antonis Kėpińskis skiria keturias baimės rūšis: biologinę, socialinę, moralinę, dezintegracinę (Antoni Kėpiński, *Gyvenimo ritmas*, Vilnius, 2008, 196).

³⁴ Arist., *Poet.*, IX, 1452a.

³⁵ Antoni Kėpiński, *op. cit.*, 202.

³⁶ Čia ir toliau cituojamas D. Dilytės vertimas iš: Lucijus Anėjus Seneka, *Gamtos klausimai*, Vilnius, 2002, VI, III, 1–2.

Senekos tragedijose yra rašę C. J. Haringtonas³⁷, D. ir E. Henry³⁸.

D. ir E. Henry analizuoja Senekos tragedijas *Tiestas*, *Fedra*, *Trojiētės* ir *Etos Herkulis*³⁹. Mokslininkai bando atsakyti į klausimus, kaip ir dėl ko poetas vaizduoja šią baimę. Teigia, kad Seneka, tragedijose kurdamas sumaišties vaizdus, pomirtinio pasaulio siaubą, ateisiančią pasaulinę Žemės katastrofą, siekia išgąsdinti žiūrovus. Apie baimę ir sumaištį šiose tragedijose gieda chorai. Dejanėirai ir tragedijos *Tiestas* chorui atrodo, kad jau atėjo paskutinė pasaulio diena, žmonijos galas (*H. O.* 1100–1127), (*Thy.* 828–832). IV a. pr. Kr. stoikai rašė, kad Žemė su visais žmonėmis sudegs pasauliniame gaisre. Būsimo pasaulinio gaisro ir tvano aprašymui Seneka daug dėmesio skiria *Gamtos klausimų* trečiojoje dalyje. D. ir E. Henry pažymi, kad Seneka tragedijose pasaulinę katastrofą sieja su žmogaus nedorumu. Šie mokslininkai abejoja, ar I a. po Kr. stoikai iš tiesų tikėjo, kad žmogaus nuodėmė sukels pasaulinę katastrofą, tačiau ši mintis buvo labai populiaru romėnų (Saliustijaus, Lukano) literatūroje, dažnai naudojama kulminaciniams momentams sustiprinti⁴⁰. Taip pat galime pabrėžti, kad Seneka *Fedroje* vaizduoja žmonijos amžius, panašiai kaip Ovidijus ir Hesiodas, šlovindamas praeitį ir peikdamas dabartį⁴¹. Hipolito kalboje jaučiamas abejojimas gera

žmonijos ateitimi, baimė, kad pats žmogus save ir pasaulį sunaikins dėl godumo, savanaudiškumo, savęs ir aplinkos kankinimo (*Phaed.*, 525–557).

Seneka herojų dezintegracine baime, mūsų nuomone, ne tik pabrėžia kulminacinius tragedijos momentus, kaip teigia D. ir E. Henry, bet ir dar labiau sustiprina herojų *socialinės baimės* vaizdavimą, kuris jau buvo ryškus graikų tragedijose. Pasak A. Kėpińskio, žmogaus socialinė baimė yra susijusi su jo galimu pašalinimu iš socialinio pasaulio. Šis pašalinimas tolygus jo biologinei mirčiai. „Kartais pastarąją žmogus pasirenka pats [...], kad išsaugotų garbę ir išvengtų socialinės mirties. Jis bijo ostrakizmo, pajuokos ir kitokio socialinio pasmerkimo. [...] Jį kamuoja neteisybės jausmas, kai aplinkinių nuomonė apie jį atrodo neteisinga, arba kaltės jausmas, kai, pripažindamas tą nuomonę, pats save smerkia.“⁴²

Senekos tragedijoje *Edipas*, kaip ir Sofoklio *Edipe karaliuje*, Apolonas praneša herojui apie būsimą jo kaltę – tėvo nužudymą, motinos vedimą, taip sukeldamas herojui socialinę baimę. *Pamišusiame Herkulyje* Junona praneša tik žiūrovams, kad baus Herkulį dėl jo tėvo neištikimybės, taip skatindama labiau piktintis ir bijoti žiūrovus, o ne patį herojų. Sužinoję apie dievų skirtas bausmes, herojai išgyvena didžiausią kančią, pyktį ir neteisybės jausmą. Pasak graikų religijos tyrinėtojo profesoriaus E. R. Dodds'o, archajiniame laikotarpyje (šio laikotarpio idėjas perėmė Sofoklis, Pindaras, Herodotas) graikai buvo įsitikinę, kad žmogus kenčia ne vien dėl

³⁷ C. J. Herington, „Senecan Tragedy“, *Arion* 5, 1966, 422–471.

³⁸ Denis and Elisabeth Henry, *op. cit.*, 40–55.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Denis and Elisabeth Henry, *op. cit.*, 54.

⁴¹ Senekos žmonijos amžių vaizdavimas *Fedroje* (483–564) artimesnis Ovidijaus *Metamorfozių* stilistikai (I, 89–150). *Fedroje* daug gamtos aprašymų, nėra išskirta penktoji herojų karta, kaip Hesiodo poemoje *Darbai ir dienos* (109–201).

⁴² Antoni Kėpiński, *op. cit.*, 198, 199.

savo klaidų, bet turi atkentėti ir už savo tėvų bei protėvių klaidas⁴³. Kaip teigia Doddsas, graikai tikėjo paveldima kalte ir baismės atidėjimu⁴⁴. Ši nuostata atsispindi ir Senekos tragedijose. Seneka vaizduoja Herkulį ir Edipą patekusius į tokį pasaulį, kuris yra nepalankus ir tarsi tyčia toks jiems sukurtas. Herojai atsiduria situacijose, kuriose turi prisiimti atsakomybę ne tik už savo veiksmus, bet ir už savo tėvų klaidas.

Pamišęs Herkulis

Baimę ir neteisybės jausmą tragedijos pradžioje išgyvena Amfitrionas ir Megara. Amfitrionas bijo, kad tironas nenužudytų Megaros su vaikais, kad sveikas grįžtų iš paskutiniojo žygio sūnus ir atkurtų pasaulio tvarką, nes dabar dorieji paklūsta nedoriesiems (252–255), Herkulio Tėbus valdo Megaros tėvo ir brolių žudikas Likas. Amfitrionas ramina sūnaus žmoną, kad ši viltųsi ir per daug nesibaimintų: „Juk baimė linkus tuo tikėti, kas blogiau“ (317). Kai Likas pasiūlo Megarai tekėti, ji atsako drąsiai, išreikšdama neapykantą. Čia Seneka panaudoja retorinę figūrą adinatą (*ἀδύνατα*), kuri reiškia negalimumus. Adinatoje slypi herojų jausmų palyginimas su gamtoje vykstančiais reiškiniais. Seneka jausmus dažniausiai lygina su žemės katastrofomis ir kosmoso tvarkos pažeidimu. D. ir E. Henry suskaičiavo, kad poetas tragedijose panaudojo aštuoniolika adinātų⁴⁵. Megara *Pamišusiame Herkulyje* Likui atsako, kad jos

neapykanta valdovui niekada neišblės, net kai bus suardyta natūrali pasaulio tvarka:

Pirmiau šviesa kils vakaruos, užges rytuos,
Pirmiau įvyks taika tarp sniego ir ugnies,
Ir Skila sikulams Ausonijos krantus
Prijungs, Eurypas, bėgantis pakaitomis,
Eubojos sąsiaury sustos, nebetekės! [...]
[...] Tik viena liko man – [...]
Tai neapkęst tavęs! (*H. F.* 375–382)

Senekos tragedijose adinatos ne tik išreiškia destruktivius jausmus: neapykantą, kerštingumą, nusivylimą, bet ir parodo nuolatinį šių emocijų augimą, stiprėjimą, didėjimą. Šie jausmai nuolat vystosi dezintegracine kryptimi. Jei herojus pasakė, kad nekęs kito žmogaus, kol žvaigždės danguje užges, tai, kaip pažymi D. ir E. Henry, iš tiesų gali būti taip, kad žvaigždės danguje užges, bet neapykanta vis tiek neišblės⁴⁶.

Nors Megara drąsiai atsako Likui, publikai prisipažįsta bijanti valdovo:

Per visą kūną eina šiurpūs drebuliai. [...]
Bijaus vestuvių, rodos, paimta esu. (415–419)

A. Kępińskis teigia, kad žmogus dažniausiai pyksta ant to, ko labiausiai bijo, „baimės ir neapykantos jausmai labai artimi vienas kitam, o dažnai būna išvis neatskiriami“⁴⁷.

Herkuliui su draugu Tesėju grįžus iš mirusiųjų karalystės, Seneka toliau stiprina baimės jausmą pomirtinio pasaulio vaizdais. Herkulis sako:

Chaosą pamačiau, net dar kai ką baisiau –
Liūdnuos dievus, likimą – iš mirties grįžau.
(612–613)

Čia Seneka įterpia ilgą Tesėjo pasakojimą – retardaciją, kuri panaši į Homero epų

⁴³ E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley & Los Angeles, 1951, 33, 34.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Denis and Elisabeth Henry, *op. cit.*, 16, 197–200. Kiti romėnų poetai adinātų naudojo daug mažiau nei Seneka.

⁴⁶ Denis and Elisabeth Henry, *op. cit.*, 20.

⁴⁷ Antoni Kępińskis, 191.

retardacijas, gerokai stabdančias veiksmą. Senekos tragedijoje jaučiamas nuoseklus perėjimas nuo žemiškų konfliktų ir baimių prie pomirtinio pasaulio siaubo. Lygiai taip pat Seneka *Edipe* vaizduoja pirmiausia žemiškas nelaimes ir baisumus, vėliau pragaro siaubą. Tesėjas prisimena pomirtinį pasaulį, beribes erdves, į kurias sutelpa visi žmonės, godžių sumaištį (675–679). Tesėjas pasakoja apie kankinančius jausmus, kurie neapleidžia pragare esančių žmonių:

[...] Ten gyvena Snūdurys tingus.
Ten guli liūdnas Badas seilėtais nasrais
Ir Gėda vėlyvoji dengia sau akis.
Ten Baimė, Siaubas, Skausmas, griežias
dantimis,
Juodasis Liūdesys ir drebanti Liga. (687–695)

Niūrius pomirtinio pasaulio vaizdus Seneka keičia Herkulo vaizduotėje staiga atsiradusios tamsos, pamišimo vaizdais:

[...] Bet kas čia? Vidury dienos
Tamsa išėjo. Febo veidas toks klaikus!
Ir kas gi dieną varo Rytuosna atgal?
Kodėl naktis iškišo juodą galvą nūn?
Kodėl nusėjo dieną dangų tiek žvaigždžių?
(940–944)

Edipas

Panašiai kaip Amfitrioną ir Megarą, Seneka Edipą tragedijos pradžioje taip pat vaizduoja gyvenantį nuolatinėje baimėje. Herojus jaudinasi, kad nužudys tėvą, ves motiną. Edipui baimė nužudyti tėvą yra baisesnė už mirtį nuo maro. Panašiai jaučiasi ir Megara *Pamišusiame Herkulyje*. Jai baimė būti neištikimai savo vyrui yra stipresnė už mirtį – būti nužudytai Liko. Edipas nuolat bijo visuomenės atstūmimo, būti kaltas ir pašalintas iš savo aplinkos. Norėdamas išvengti kaltės, Edipas nusprendžia palikti tėvų namus:

Bijau siaubingo, kad gimdytoją užmušt
Galiu, kaip laurai Delfų perspėja mane.
Dar kitą daug didesnę kaltę praneša.
Už tėvo žudymą kas dar yra baisiau? [...]
Ši baimė varė iš gimtų namų mane.⁴⁸ (15–22)

Edipui baisu ne tik dėl savo galimos kaltės. Seneka stiprina jo baimę aplinkos katastrofa. Visas aplinkinis pasaulis: žmonės, gyvuliai, augalai, miršta. Edipas, matydamas, kad šalyje nėra priemonių sustabdyti ligai, nerimauja, kad Apolonas šią nelaimę paruošė būtent jam. Edipas kenčia, kai aplinkui kūrenasi laidojimo laužai, kai toje pačioje ugnyje dega kelios šeimos, kai tėvai laidoja savo vaikus, kaimenėmis gaišta gyvuliai ir miršta visa, kas gyva. Tėbuose, kaip pasakoja Edipas, saulė nešviečia, nuolatinė tamsa. Džiūsta upės, žvaigždės danguje nespindi, kankina karštis, sausra, javų varpos siūbuoja su išdžiūvusiais, mirusiais grūdais:

Drėgmės neteko upės, žolės be spalvos.
Išdžiūvo Dirکہ ir Ismenė liejasi
Siaura srove, brastos nesudrėkindama.
Svyruoja danguje aptemus Diana,
Pasaulis liūdnas ir blyškus nuo debesų.
Ir giedrą naktį spindinčių nėra žvaigždžių,
Bet sunkūs, tamsūs užgulė žemes rūkai. (41–47)

Choras gieda, kad maras pirmiausia nusiaubė avis, ilgakailiai galvijai nežiūrėjo į žolę (*Oed.* 129–134). *Edipe* Tėbų maro vaizdavimas labai primena Senekos aprašytą Žemės drebėjimą Pompėjuose 62 metais po Kr. Seneka *Gamtos klausimų* šeštoje knygoje rašo, kad po žemės drebėjimo Pompėjuose oras pasidarė nešvarus, buvo sunku kvėpuoti, gruntas tapo nuodingas, kad čia

⁴⁸ Šią ir kitas citatas iš Senekos tragedijos *Edipas* vertė J. Dikmonienė. Originalo tekstas: *L. Annaei Senecae Tragoediae*, recensuerunt Rudolphus Peiper et Gustavus Richter, Lipsiae, 1921.

taip pat pirmiausia krito avys, nes jos įkvėpė pražūtingo oro, gėrė kenksmingą vandenį⁴⁹. Seneka, aprašydamas žemės drebėjimą Pompėjuose, teigia, kad požemiuose „dar prieš drebėjimą paprastai girdėti riaumojimas“⁵⁰, kad žemės gelmėse „esama požeminių tėkmių ir nuo mūsų žvilgsnių paslėptos jūros“⁵¹. *Edipe* poetas vaizduoja, kad, prieš atsiveriant žemei, iš jos girdisi riaumojimas (*Oed.* 577), o Kreontas, prasivėrus žemei, mato požeminius ežerus (*Oed.* 583). Galima spėti, kad tragediją *Edipas* Seneka parašė po 62 m. Ši tragedija romėnams galėjo priminti Pompėjų žemės drebėjimo siaubą, jų pačių patirtą baimę.

Edipas, norėdamas išgelbėti Tėbus nuo maro ir sužinoti, kas nužudė Lają, kreipiasi į žynį Teiresiją, kuris su savo dukra Manto iškviečia mirusio Lajo šešėlį. Mirusiojo šešėlis, kaip ir Senekos *Tieste* Tantalo šešėlis, – suardytos tvarkos ir pažeistos moralės simbolis. Teiresijas, kad nesuteptų karaliaus žvilgsnio, prašo Edipą pasitraukti, kol pats kalbės su Laju (393–397).

Scenoje nevaizduojamos apeigos, apie jas Edipui pasakoja ten dalyvavęs Kreontas. Žynys nusivedė Kreontą į bugienių giraitę. Teiresijui aukojant juodas avis ir telyčias, dangus netikėtai aptemo (549), Hekatės šunys sulojo, triskart nuaidėjo liūdnas gaudimas, žemė sudrebėjo, jos paviršius suvirpėjo ir praskilo (571–573). Kreontui prieš akis atsivėrė visas pomirtinis pasaulis. Jis girdi, kaip žemė gaudžia, mato prasivėrusioje angoje sustingusius ežerus, naktį, blyškius dievus, sumaištį:

⁴⁹ Seneca, *Q. N.*, VI, XXVII, 1–4.

⁵⁰ *Ibid.*, VI, XIII, 5.

⁵¹ *Ibid.*, VI, VIII, 1.

Žiauri Erinija ir aklas Įniršis,
Ir siaubas suklykė, ir ką dar amžina
Tamsa pagimdžius slepia: Liūdesys draskąs
Sau plaukus, dar Liga nusvirusia galva,
Senatvė sau pati sunki ir Baimė drebanti,
Ir Maras, trokštantis Ogigijos žmonių.
Mes dvasios nebetekome. [...] (589–595)

Kreontas pasakoja, kad iš žemės išsiveržė daug miglos ir mirusių žmonių šešėlių, kol galiausiai pasirodė Lajo šešėlis ir atidengė savo veidą. Miręs valdovas prabilo, kad ne dievų pyktis žudo tėvyne, bet jo sūnus, niekšinga žmogžudyste gavęs skeptrą ir gimdytojo lovą. Lajas grasina, kad, pavijęs Edipą, atkeršys, sugriaus kraujomaišos namus, sunaikins nelaimingu karu (530–651). Panašiai Seneka *Tieste* vaizduoja Tantalo šešėlį, kuris grasina brolių žudišku karu sunaikinti Atrėjo namus. Lajas pranašauja, kad į Tėbus ateis žydingis pavasaris ir švarus oras, kai tik Edipas pasitrauks tremtin. Edipas, išgirdęs Lajo žodžius, pajunta kaltės baimę ir neteisybės jausmą:

Dvasia vėl nerami ir baimė grįžta vėl.
Kad Lają nužudžiau, man tvirtina visi
Dievai dangaus ir požemių, tačiau dvasia
Tam priešinas, geriau save pažįsta ji. (764–767)

Herojų gėdos ir kaltės jausmai. Žiūrovų gailėsčio emocijos

Pasak Aristotelio, didžiulį gailėsčių žiūrovams gali sukelti tik tokios tragedijos, kuriose nusikaltimą herojus padaro ne tyčia, o atsitiktinai ir po atpažinimo labai gailisi. Žiūrovų „[gailėsčio] priežastis – žmogus, kenčiantis nepelnytai“⁵². Aristotelis, aprašydamas įvykius ir žmogaus būdą, kurie sukelia gailėsčių žiūrovams, teigia: „Žmogus,

⁵² Arist. *Poet.*, XIII, 1453a 9–24. Aristotelis, *Rinktiniai raštai*, vertė J. Dumčius, Vilnius, 1990.

labai neišsiskiriantis iš kitų nei dorumu, nei teisingumu ir pakliūvantis į nelaimę ne dėl savo blogumo ar niekingumo, bet dėl kokios nors klaidos (*ἀμαρτία*), nors kitados tai buvo didžiai gerbiamas ir laimingas žmogus, toks kaip, pavyzdžiui, Edipas, Tiestas ir kiti garsūs tokių šeimų vyrai. Reikia, kad [...] likimas keistūsi ne iš nelaimės į laimę, o atvirkščiai – iš laimės į nelaimę, ir tasai pasikeitimas įvyktų ne dėl niekingo poelgio, bet dėl didelės herojaus klaidos.⁵³

Kaip, analizuodamas herojaus klaidos ir kaltės santykį trijose Senekos tragedijose (*Herkulis Etoje*, *Finikietės*, *Pamišęs Herkulis*), rašo Rogeris A. Packas, kaltės ir klaidos problema yra susijusi su metafizine dilema, ar žmogus laisvas ir savo valia gali pasirinkti savo veiksmus, ar jo veiksmus lemia likimas ir todėl jis yra neatsakingas už savo poelgius⁵⁴. Senekos tragedijose herojaus nusikaltimas vaizduojamas kaip klaida, likimo siūsta nelaimė. Tačiau pats herojus, padaręs netyčinį nusikaltimą, jaučiasi labai kaltas, susitepęs, privalantis atkentėti už nusikaltimą. Seneka, labiau pabrėždamas klaidą ir parodydamas ypač daug herojaus kančių prieš ir po atpažinimo, ta kančia „nuplauna“ herojaus kaltę, ir mes pajuntame jam gailestį. Mums gaila nepelnytai, dėl likimo kenčiančio herojaus.

Herojų, jaučiantį kaltę, Seneka vaizduoja altruistišką, atsakingą už kitų jausmus. Poetas tragedijoje *Etos Herkulis* teigia, kad tikras nusikaltėlis savęs niekada nenorės bausti, save baudžia tik tas, kas atperka ne savo, o likimo kaltę (899–902). Todėl Herkulis, Edipas mums neatrodo nusikaltėliai.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Roger A. Pack, „Guilt and Error in Senecan Tragedy“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 71, 1940, 360.

L. Herrmannas⁵⁵ pažymi, kad Senekos tragedijose herojai yra laisvi rinktis tarp gėrio ir blogio, bet kartu tiki savo likimu. Senekos tragedijoje *Pamišęs Herkulis* iš Junonos kalbos (96–99) galima suprasti, kad žmogaus kaltė (*scelus*) yra labiau dievų, o ne žmogaus noras, kad žmogus neturi pasirinkimo. Seneka atpažinimo tragedijose nepaprastai sustiprina likimo reikšmę. R. A. Packas L. Herrmannui šiek tiek paprieštarauja, teigdamas, kad Seneka vaizduoja dviejų tipų herojus: tikinčius likimu ir tuos, kurie tiki laisva žmogaus valia. Packas teigia, kad Dejaneira (*Etos Herkulis*), Edipas (*Finikietės*), Herkulis (*Pamišęs Herkulis*) jaučia, jog kaltas tik likimas ir tik jis padarė juos moralinio susiteršimo indais⁵⁶. Tačiau šie herojai supranta (toks buvo ir graikų religinis įsitikinimas), kad likimas gali pasiūsti „klaidą“, bet kaltė kyla žmogaus širdyje, kai jis apmąsto ir pasirenka blogį. Sokratas ir Platonas teigė, kad niekas neprivers žmogaus padaryti klaidą, jei jis pats sau nepadės⁵⁷. Nusikalte Senekos herojai Dejaneira, Edipas, Herkulis prisiima kaltę sau, nors atrodo visiškai fatalistai. Stoikų idealus labiau atitinka Hilas, Jokastė, Amfitrionas, kurie tiki, kad žmogus visada turi galimybę rinktis būti geras ar blogas.

Seneka viena didžiausių blogybių laikė žmogaus pyktį⁵⁸. Mūsų nuomone, būtent dėl savo pykčio ir agresijos Senekos herojus negali išvengti klaidos ir nepadaryti nusikaltimo, kai jį likimas pastato į pačią

⁵⁵ L. Herrmann, *Le Théâtre de Sénèque*, Paris, Société d'Édition 'Les Belles Lettres', 1924, 495. Šią nuorodą pateikia Roger A. Pack, *op. cit.*, 365.

⁵⁶ Roger A. Pack, *op. cit.*, 365.

⁵⁷ Dodds, *op. cit.*, 212 (Plato, *Phaedo*, 63 c–83 c, *Symposium*, 174 d–175 c, 220 d).

⁵⁸ Seneca, *De ira*, I, II, III.

nepalankiausią dorybei padėtį. Senekos Edipas ir Herkulis net atpažinimo scenose jaučia daug daugiau pykčio sau ir pasauliui nei Sofoklio ar Euripido herojai. Seneka, kaip ir graikų poetai, vaizduoja, kad herojus nusikaltimą padaro savaimė, neplanuotai ir būtent tada, kai neužpykti, saugant savo garbę, atrodo, jam nėra galimybės.

Tokių herojų mums gaila, nes, pražudydami savo artimuosius, jie nesuvokia savo nusikaltimo. Priešingai, jiems atrodo, kad savo veiksmais saugo giminaičius: Herkulis, beprotybės ir pykčio priepuolyje žudydamas žmoną ir vaikus, mano, kad žudo Liko šeimą ir deivę Junoną, kurie jį ir jo žmoną nuolat skriaudė ir vėl gali nukriausti. Edipas, bėgdamas iš tėvynės dėl baimės ir nenoro nužudyti tėvą ir jausdamas pyktį dėl bloga lemiančios pranašystės, kryžkelėje neatpažinęs užmuša savo tėvą, nepagarbiai jį užgavusį vežimu.

Seneka, kaip Sofoklis ir Euripidas, šiose tragedijose taip pat vaizduoja herojus, smarkiai kenčiančius nuo gėdos jausmo. Sofoklio Edipas po atpažinimo išsiduria akis ir savo poelgi paaiškina gėda:

Aš nežinau, kokiom akim reikėtų man
Pažvelgt į savo tėvą Hado karalystėj
Ir vargšę motiną. [...]
Ar malonu man būtų į vaikus žiūrėti. (1371–1375)
O ne! Jei užsitvenktų dar man ausyse
Girdėjimo versmė, tuomet nebūtų kliūčių
Nuo visko užsiverti mano vargšui kūnui:
Aš būčiau neregys ir kurčius. Juk smagu
Gyventi, kai vargai už sąmonės ribų. (1386–1390)
[...] Mano gėdos
Nė vienas mirtingasis nevalios pakelt.⁵⁹
(1414–1415)

⁵⁹ *Antikinės tragedijos*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius, 1988.

Euripido Heraklis po atpažinimo taip pat nežino, kur nukreipti akis. Jam gėda matyti pas jį ateinantį Tesėją, todėl pradeda pykti ant dangaus ir žemės, kad šie nesugeba paslėpti jo nuo draugo žvilgsnio. Herojus prašo, kad nors nakties tamsa pridengtų jo galvą, nes jis neištvers gėdos (1155–1160). Tamsai staiga neatėjus, Heraklis užsimeta ant galvos apsiaustą ir nekalba su draugu. Tesėjui paklausus kodėl, Amfitrionas atsako, kad Heraklis gėdijasi draugo ir tėbiečių (1200–1211).

Žmogaus jausmų evoliucijos požiūriu gėda atsirado anksčiau nei kaltės jausmas⁶⁰. Teigiama, kad Homero epo herojai nejautė kaltės, todėl ši kultūra vadinama gėdos kultūra. Graikų tragikų herojai jautė ne tik gėdą, bet ir kaltę, todėl vadinami kaltės kultūros žmonėmis⁶¹. Gėdą žmogus jaučia, kai pažeidžia socialines normas ir šis jausmas verčia žmogų slėptis, pridengti galvą, akis, nukreipti žvilgsnį žemyn, raudonuoti. Kai žmogui gėda, jis nenori būti tarp pažįstamų žmonių. Gėdos jausmas kontroliuoja nusikaltusio žmogaus agresiją, pyktį. Gėdos apimtas žmogus nejaučia, kad yra kam nors skolingas, kad turi kažką išpirkti. Tik kaltės jausmas skatina būti skolingam už nusižengimą, būti altruistu. Išgyvendamas kaltę žmogus nori, kad kitas būtų laimingas. Kito įžeidimas, nužudymas kaltę jaučiančiam žmogui reiškia susitepimą. Toks žmogus jaučia, kad jo rankos, siela susitepė, kad jam būtina apsivalyti, savimi nesutepti aplinkinių, užmokėti už skriaudą savo turtu ar gyvybe. Kiekvieno žmogaus savo kaltės suvokimas yra individualus, nes priklauso nuo jo paties įsisavintų vertybių.

⁶⁰ Apie tai plačiau: Dodds, *op. cit.*, 28–63.

⁶¹ *Ibid.*, 1–63.

Tos pačios socialinės grupės žmonės gali turėti skirtingas vertybes. Todėl Edipas, Herkulis labiau jaučia ir nori atpirkti kaltę nei juos kaltina tos pačios aplinkos žmonės: Jokastė, Amfitrionas, Tesėjas. Kaltę jaučia empatiškesni žmonės, kuriems rūpi kitų žmonių gerovė⁶².

Edipas

Ketvirtojo veiksmo pradžioje Seneka vaizduoja, kaip Edipo neapleidžia kaltės baimė. Herojus prisimena, kad yra nužudęs nepažįstamą žmogų Fokidėje, trijų kelių sankryžoje (769–772). Edipas apie savo žmogžudystę niekam neprasitaria, o į sceną atėjusios Jokastės prašo papasakoti, kaip buvo nužudytas Lajas, koks jis buvo, senas ar jaunas, ar turėjo palydą, kur buvo nužudytas. Iš žmonos paaiškinimų Edipas daro išvadą, kad yra kaltas. Tačiau šiuos žodžius pasako tik publikai, nes Jokastė, stovinti šalia Edipo, niekaip nereaguoja į vyro savo kaltės atpažinimą:

Radau aš kaltą! Toks pat skaičius ir vieta. (782)

Kai į sceną ateina senukas piemuo ir praneša, kad mirė karalius Polibas, kurį Edipas laikė savo tėvu, Edipas pajunta, kad jis vėl švarus, nekaltas, jo rankos nesusitėpusios:

Nenužudytas numirė gimdytojas.
Švarias, dievobaimingas aš dangun rankas,
Nebijančias kaltės, turiu vėl teisę kelt. (789–791)

Senukas Edipą kviečia grįžti namo, tačiau Edipas kalba apie baimę vesti motiną

(880). Pasiuntinys jam atsako, kad Meropė ne jo tikra motina, kad Edipą dar kūdikį jis pats jai perdavė, todėl ragina nebijoti (801). Čia Seneka, kaip ir Sofoklis, panaudoja peripetiją – pasiuntinys, norėdamas išvaduoti Edipą iš kaltės baimės, sulaukia visai priešingų rezultatų⁶³. Po šių žodžių Edipas dar labiau susijaudina ir pradeda ieškoti, kas yra jo tikrieji tėvai. Kai Forbantas Edipui atsako, kad šis buvo pagimdytas Jokastės, dabartinės savo žmonos (868), valdovas supranta, kad vedė savo motiną. Šis atpažinimas sukelia herojui didžiulę gėdą ir pyktį sau. Gėdą Edipas perteikia žodžiais, reiškiančiais pasislėpimą, savęs išstūmimą iš socialinės grupės. Jis nori mirti:

Į galvą meskite nedorą akmenis,
Apmėtykite ietimis! Tepakelia
sūnus ir tėvas kardus, ginklą rankose
Nukreipia žmonos, broliai į mane, tegul
Laužų liepsna apmėto liaudis serganti!
Aš amžiaus negarbė, tarp jūsų klaidžioju,
Šventų tiesų žudikas, atgrasus dievams.
(871–877)

Po šių žodžių Edipas grįžta į rūmus, kankinamas gėdos jausmo. Žinianešys pasakoja, kas vyko rūmuose, ką jautė valdovas, kaip jis pyko, kaip iki beprotybės liejosi jo įtūžis, kai atpažino savo giminę ir nusikaltimą:

Kaip liūtas Libijos šėlioja laukuose,
Kratydamas grėsmingai rusvuosius karčius.
Bepročio žvilgsnis, veidas iškreiptas, žiaurus.
Dejonė ir niurnėjimas, ir prakaitas
per kūną šaltas ritasi, grasina jis,
giliai paslėptas, didis skausmas liejasi. (919–924)

Edipas, kaip ir Fedra, Medėja, Atrėjas bei kiti Senekos personažai, pačiu dviasiškai

⁶² Apie kaltę ir gėdą graikų tragedijose ir epuose yra rašę daug mokslininkų, pavyzdžiui, Dodds, *op. cit.*; A. W. H. Adkins, *Merit and Responsibility: A study in Greek Values*, Oxford, 1960; B. Williams, *Shame and Necessity*, Berkeley, Los Angeles, 1993; A. A. Long, „Morals and Values in Homer“, *Journal of Hellenic studies* 90, 1970.

⁶³ Šią peripetiją – netikėtą veiksmo pasikeitimą – Sofoklis panaudojo *Edipe Karaliuje*, o Aristotelis *Poetikoje* apie ją rašė kaip apie pavyzdinę (Arist., *Poet.*, XI, 1452a).

įtempčiausiu momentu, kuris sutampa su beprotybės (*furor*) būseną, kalbasi su savimi ir kreipiasi į savo dvasią. Edipas prisiima kaltę sau, jaučiasi skolingas, nori mirtimi ir ilga kančia atpirkti savo nusikaltimą:

[...] Dvasia, ko mirties bijai?
Mirtis nekaltą iš Likimo išplėšia. (933–934)
[...] Pakanka tėvui manosios mirties,
Tačiau ką motinai ir ką vaikams, blogu
laiku užgimusiems, tėvynei vargšei ką
tu duosi, kaltę išperkančiai mirtimi?
Tu neišsimokėsi! [...] (938–942)

Senekos Edipas pats sau skiria bausmę. Pirmiausia pravirksta ir gailisi savęs, vėliau jį užvaldo pyktis, įtūžis ir jis išsiplėšia sau akis, išsitraukia gyslas iš akiduobių, kad pats ilgai kentėtų ir nematytų aplinkinių žvilgsnių, nejaustų nuolatinės gėdos. Žinianešys taip nupasakoja Edipo jausmus ir elgesį:

Užsidegę grėsmingai skruostai ugnimi,
Akiduobėse akys išsilauko vos,
Įtūžęs, draskančiojo veidas įžūlus,
Įpykęs. Sudejavo šėlstantis ir tuoj
Rankas prie veido kėlė. [...] (958–962)
Su šaknimis iš gilumos štai akys dvi
išrautos rieda. Rankų nepatraukia jis,
bet drasko viduje nagais akiduobių
gilius įdubimus tuščiai, ir siautėja
bergždžiai. Įtūžęs peržengė ribas visas. (966–970)

Kaip spėja A. Zanobi, Seneka šią tragediją rašė „turedamas omenyje pantomimą“⁶⁴. Jei tragedija būtų pastatyta Nerono laikais, tragiškosios pantomimos aktorius turėtų šokti šią *furor* sceną (Sen. *Oed.* 919–924; 958–962).

Choras gieda, kad mus veda likimas ir likimui nereikia priešintis (980). Kiekvienas, bėgantis nuo savo likimo, jį suranda. Tragedijos pabaigoje Seneka pabrėžia ne-

išvengiamo likimo, o ne žmogaus geros valios reikšmę, mūsų nuomone, dėl to, kad sukeltų didesnę gailėstį žiūrovams. Jei Seneka, kaip savo filosofiniuose veikaluose, pabrėžtų žmogaus valią ir atsakomybę, Edipas mums atrodytų per daug susitepęs, nevertas gailėsčio, todėl tragedija nepasiektų savo tikslo – kelti baimę ir gailėstį žiūrovams ir apvalyti juos nuo šių jausmų. Senekos Jokastė paskutinėje scenoje bando prakalbinti Edipą, jaučia gėdą ir nežino, kaip į jį kreiptis: „sūnau“ ar „vyre“. Jokastė kalba tik apie gėdą, ji nejaucia kaltės, todėl Edipui sako: „Dėl kieno kalčių likimas kaltas, tas nekaltas“ (1019).

Jokastė paskutiniame tragedijos veiksmo, laikydama kardą rankose, kreipiasi į savo dvasią, paskui su visa jėga duria sau į iščias:

Kodėl nustėrai, dvasia? Nubausta mana
Nenori būt bičiulė? Žuvo per tave
Kraujomaišoj žmonių įstatymų garbė.
Tad kardu išvaryk ydingą būdą, mirk! (1024–1027)

Edipas nejaucia, kad būtų turėjęs galimybių išvengti nusikaltimo (1043–1044). Jis atperka likimo kaltę. Edipas skuba išeiti iš miesto ir jaučia, kad savo išėjimu apvalys gyventojus, su savimi išsineš kaltes, nelaimės, marą, bejėgiškumą, piktus dievus.

Pamišęs Herkulis

Seneka, kaip ir Euripidas, tragedijos pradžioje vaizduoja Junoną, kuri praneša, kad baus Herkulį ir sukels jam beprotybę. Taigi herojui tarsi nelieka galimybės rinktis būti doram. Čia herojaus klaida nužudyti savo žmoną ir vaikus vietoj Liko žmonos ir vaikų, atrodo, labiau linksta į dievų valios, o ne į herojaus kaltės ir atsakomybės pusę.

⁶⁴ A. Zanobi, *op. cit.*, 252, 256.

Seneka sustiprina dievų valios reikšmę, tačiau pabrėžia, kad Herkulis bus baudžiamas ne be pagrindo, ne tik už Jupiterio neištikimybę, bet ir už savo puikybę, nuolatinį ribų peržengimą, savo nepaprastos jėgos demonstravimą⁶⁵.

Pirmo veiksmo pradžioje Junona sako, kad baus Herkulį dėl to, kad jis nepaprastai įžūlus, laužo dievų nustatytas ribas, atsivedęs iš Tartaro šuni, vedžioja Argo miestuose (59–60). Junona bijo, kad Herkulis gali užgrobti dangų, valdyti visą pasaulį ir ją pačią (68–71). Junona grasina ištraukti iš požemių nesantaikos dievaitę (*discordem deam*), Kaltę (*Scelus*), įžūlų Nedorumą (*Impietas ferox*), Klaidą (*Error*) ir visada ginkluotą Įsiutimą (*semper armatus Furor*) (93–100).

Ketvirtojo veiksmo pradžios scenoje Herkuliui su beprotybe ateina savo nepaprastos jėgos ir puikybės pajautimas. Jis kalba apie tai, kuo jį pirmoje scenoje kaltino Junona, – apie norą užimti dangų ir nugalėti deivę Junoną:

Pasidavė man jūra, įveikiau žemes,
Pajuto mano smūgį požemių kraštai;
Dangus beliko – darbas, vertas Herkulio.
Aš veršiuos į aukščiausias eterio sritis
Užpulsiu jį: man tėvas pažada žvaigždes.
(956–960)

Herkuliui pasivaidena, kad jis mato Junoną, nenorinčią atverti jam durų (964–965), taip pat nužudytojo karaliaus Liko giminę, jo sūnus. Šią žudymo sceną, kaip mano

B. Zimmermannas, turėjo šokti vienas pantomimos aktorius, kitam aktoriui stovint šalia ir sakant Amfitriono žodžius⁶⁶. Amfitrionas pasakoja, kad Herkulis paima didžiulį lanką ir strėle perveria sūneliui kaklą, daužo duris, už kurių slepiasi antrasis jo sūnus, išlaužęs jas, pagriebia savo vaiką, įsuka ir sviedžia į lubas (990–1008). Pamatęs Megarą Herkulis mano, kad tai jo pamotė Junona (1019) ir puola žudyti: daužo žmonai galvą, šalia stovintis jaunėlis sūnus miršta iš baimės (1023–1026). Praėjus įniršio priepuoliui, Herkulis užmiega. Choras gieda, kad ir per miegus Herkulis vaiko baisiuosius sapnus, blaškydamasis į šonus, ieško ir graibo ranka savosios lazdos (1082–1094). Čia, pasak Zimmermanno, turėjo būti šokama tikroji pantomima⁶⁷. Choras linki Herkuliui prabusti protingam, tačiau liūdi dėl to, kad, prabudęs protingas, kentės nuo kaltės, o jei prabus beprotis, jo rankos bus beveik švarios (1100–1102).

Paskutiniojo – penktojo veiksmo pradžioje herojus, prabudęs iš beprotybės ir pamatęs savo namuose lavonus, pajunta gėdą, nes mano, kad yra įveiktas stipresnio priešo, ir jaučia pyktį tam, kuris nužudė jo artimuosius:

Man gėda, bet prisipažinsiu: aš bijau. (H. F. 1148)
Norėčiau pamatyt, kas įveikė mane. (1157)
Aš ant visų pykstu. Kas neparodys man,
Kas priešas, pats bus priešas! Prieše, kur slepies?
(1168–1169)
Be ginklų aš, bet pasirengęs stot kovon! (1173)

Herkulis mato scenoje savo draugą Tešęją ir žemiškąjį tėvą Amfitrioną, kurie

⁶⁵ Apie Herkulio beprotybę, kuri sutampa su tragiškąja klaida, o šią skatina kilti herojaus puikybė, išdumamas, ambicingumas, yra rašę: Anna Lydia Motto and John R. Clark, „*Maxima Virtus* in Seneca’s *Herkules Furens*“, *Classical Philology* 76 (2), 1981, 101–117; Anna Lydia Motto and John R. Clark, „The Monster in Seneca’s *Hercules Furens* 926–939“, *Classical Philology* 89 (3), 1994, 269–272.

⁶⁶ B. Zimmermann, *op. cit.*, 225.

⁶⁷ Tikrąją pantomimą vadinamas vieno aktorius šokis, kai jam akompanuoja muzikantai, o choras gieda, ką jis šoka. Plačiau apie tai: B. Zimmermann, *op. cit.*, 220–222.

jam nieko neatsako, bet užsidengę veidus verkia. Herkulis supranta, kad jiems gėda, tačiau ir toliau mano, kad gėda yra kilusi dėl jo nedidvyriškumo, nesugebėjimo atmušti priešą:

Kokia čia gėda? Gal mus Liko kariauna
Taip sumušė, jo vadui žuvus? Gal žiaurus
Valdovas Argo šią nelaimę atnešė? (1181–1183)

Herkulis, kaip ir Edipas, pats atpažįsta savo nusikaltimą:

Iš kur šis kraujas? Vaiko permirkus krauju
Strėlė? Ji padažyta Lernos kraujuose,
Ji – mano. Kas iššovė jają, nieieškok.
Juk kas galėjo lanką manąjį įtempt –
Tik mano rankoms pasiduodavo jisai. (H. F. 1193)

Amfitrionas, panašiai kaip Jokastė, nekaltina sūnaus:

Kalta gi pamotė. Nekaltinam tavęs. (H. F. 1201)

Herkulis, supratęs, kad nužudė savo šeimą, pasipiktina. Herojus prašo, kad Jupiteris sugriautų ir atkeršytų už jį, sugriautų visą pasaulį. Seneka vaizduoja tokį stiprų Herkulio pyktį, kad šis jausmas nurimtų, tik sunaikinus pasaulį. Tai labai panašu į retorinę adinatos figūrą, kai jausmai prilyginami pasaulio ir kosmoso katastrofai:

Te šis žvaigždėtasis pasaulis suskambės,
Ir poliai baisiomis te žybcios ugnimis!
Te grius kalnai su kūnu, prikaltu juose,
Su tuo godžiu paukščiu! Kodėl dar nedreba
Su Prometėju uolos? [...] (1205–1209)

Vėliau Herkulis pyktį nukreipia į save ir trokšta nusižudyti (1217–1219), nori, kad jį priglaustų Tartaras, rengiasi bausti ginklus – sudeginti lanką, strėles, baslį (1236–1237). Amfitrionas klausia Herkulio: „Bet argi klaidą galima vadinti kalte?“ (1238). Prašo, kad sūnus taptų tikru Herkuliu: „Dabar mums reikia Herkulio: pakęsk kančias!“

(1240). Šie Amfitriono žodžiai reiškia, kad jis ir Herkulis žino, kas yra tikrasis Herkulis. Būtų galima perfrazuoti Wilamowitzo žodžius apie Senekos Medėją, kad ji yra skaičiusi Euripido *Medėją*⁶⁸, ir pasakyti, kad Senekos Herkulis yra skaitęs Euripido *Heraklį*. Kaip Senekos Medėja žino, kas yra Medėja – žiauri, kerštinga, taip Amfitrionas ir Herkulis žino, kad Herkulis – stiprus ir galintis pakęsti didžiausias kančias.

Herkulis nekaltina Junonos, tačiau jam labai sunku ilgai kęsti gėdą. Herojui atrodo, kad tik mirtis gali nuplauti jo kalte, tik miręs jis išsaugos savo šaunumą (*virtus*) (1241–1242), (1262–1263). Mini, kad jam, kaip ir Edipui, reikia apvalyti žemę nuo savęs paties (1279). Tai kaltės jausmas. Seneka tragedijos pabaigoje labai daug dėmesio skiria Herkulio kančiai vaizduoti. Parodo, kad herojus, nebegalėdamas iškęsti alinančio gėdos ir kaltės jausmo, pradeda pykti ant tėvo ir Tesėjo, grasina jiems, kad jei šie neatneš ginklų ir neleis žudytis, vėliau jis ne tik save, bet ir visus miškus, namus, šventoves ir juos pačius sudegins (1285–1289).

Amfitrionas, matydamas nenumaldomą sūnaus kančią ir pyktį, atriša Herkulį nuo stulpo ir sako, kad jo savižudybė dabar bus tikra Herkulio kaltė (*scelus*) (1300), nes jis sąmoningai nužudys save, nepakėlęs gėdos. Amfitrionui nelaimių akivaizdoje dingsta baimė ir jis pats ryžtasi nusižudyti. Tik tuomet Herkulis nutaria gyventi, prašo, kad jo šaunumas (*virtus*) nusileistų gailėsčiui ir meilei (*pietas*):

⁶⁸ Wilamowitzas yra rašęs, kad Senekos Medėja žino, kokia ji turi būti, nes tragedijos pradžioje sako: *Medėja tapsiu* (171), o nužudžiusi vaikus: *Dabar esu Medėja* (910). U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Griechische Tragödien*, 4 vols., Berlin, 1919, III, 162.

Manęs, tėveli, pagailėk, nesizudyk!
Šaunume, nusileisk, būk tėvui paklusnus!
Te Herkulis dar vieną žygdarbį atliks:
Gyvensiu! [...] (1314–1317)

Herkulis Tesėjo prašo nuplauti jo kaltes, tačiau prisipažįsta, kad jis taip baisiai susitepęs, toks kaltas, kad jo rankų nenuplautų net pačios didžiausios upės: Dunojus, Nilas, Tigras, perbėgusios jam per rankas:

Majotida užpiltų savo vandenį
Ir bėgtų Tėtija visa man per rankas.
Paliks sena kaltė. Ir kur gi pasitraukt
Nedorėliui? Rytų ar vakarų kraštan?
Visur mane pažįsta: vietos nebėra,
Pasaulis bėga nuo manęs, pajstrižai
Žvaigždynai skrieja, pats Titanas Kerberį
Ne tokį baisų matė. [...] (1328–13334)

Tragedija baigiasi susitaikymu su savimi ir pasauliu. Apimtas gėdos Herkulis pajunta atsakomybę už nusikaltimą, tampa sąmoningas. Seneka *Laiškuose Lucilijui* rašo, kad tik gėdos jausmas yra aiškus vilties dėl moralinės pažangos ženklas⁶⁹. Tik gėdos kankinamas Herkulis suvokia savo kaltę, pritaria dievų, Gamtos tvarkai ir nekaltina jų. Tame didžiausiame moraliniame gėdos skausme Herkulis pradeda justai aukštesniųjų jėgų tvarką, kad žmogus nevaldo pasaulio, kad žmogui tik atrodo, jog pasaulis egzistuoja dėl jo, o ne jis dėl pasaulio⁷⁰. Herkulis kentėdamas įgyja gilesnį pasaulio suvokimą, supranta, kaip turi elgtis, kad taptų doras, stengtųsi labiau mylėti, o ne pykti, keršyti ir atrodyti šaunus, puikus. Seneka parodo, kad gėdos skausmas nesunaikinamas ir kad žmogus viską daro, kad

tik nejaustų gėdos (Herkulis, pajutęs gėdą, nori nusižudyti), tačiau kai gėdoje žmogus pamato savo puikybę (norą tvarkyti pasaulį pagal save), savo baisumą (Herkulis sakosi esąs baisesnis už patį Kerberį) ir nenori savęs išteisinti, nors tam ir yra galimybė (juk Herkuliui beprotybę užleido Junona), tada, apėmus gėdai, supranta priežastis, kodėl atsidūrė tokioje situacijoje ir tik tada jam atsiranda noras ir valia tapti geram ir doram.

Traktate *Apie Apvaizdą* Seneka rašo, kad „nelaimės tik atrodo tokios esą, [...] tai, ką tu vadini grublais, negandomis ir bjaurastimi, pirma, yra naudinga tiems, kuriems tenka, antra, naudinga visiems žmonėms, nes jais dievai rūpinasi labiau nei pavieniais asmenimis“⁷¹. Seneka cituoja Demetrijų ir jam pritaria: „Nėra nelaimingesnio žmogaus už tą, kuriam niekada neatsitinka jokių negandų.“ Mat jam neleista savęs išbandyti.⁷²

Išvados

Senekos tragedijos šiuolaikinių mokslininkų (George'o W. M. Harrisono, A. J. Boyle'o, Deniso ir Elisabeth Henry, Bernhardo Zimmermanno, Alessandros Zanobi) nuomone, buvo skirtos ne recituoti, o vaidinti teatre. Didelę įtaką Senekos dramų struktūrai padarė I amžiuje Romoje populiarūs pantomimai. Aprašomosios scenos, dramos laiko stabdymas Senekos tragedijose yra *fabula saltata* specifika. Šiose tragedijose choras arba aktorius pasakoja apie personažo veiksmus scenoje dėl to, kad žiūrovai suprastų, ką vai-

⁶⁹ Seneka, *Ad Lucilium epistulae morales*, XXV, 2.

⁷⁰ Doddsas cituoja Platono žodžius (Plat. *Leges*, X, 903 c–d, 905 b), kuriuos vėliau perėmė stoikai ir Seneka: žmogus, besirūpindamas savo asmenine laime, neturi užmiršti, kad ne kosmosas egzistuoja dėl jo, bet jis – dėl kosmoso. *Op. cit.*, 221.

⁷¹ Liucijus Anėjus Seneka, „Apie apvaizdą“, *Diatribės*, vertė D. Dilytė, Vilnius, 1997, III, 1.

⁷² *Ibid.*, III, 3.

dina be žodžių vienintelis visus vaidmenis atliekantis pantomimos šokėjas.

Išskirtinis Senekos tragedijų bruožas – herojų jausmų vaizdavimas. Poetas, tragedijose kurdamas sumaišties vaizdus, pomirtinio pasaulio siaubą, ateisiančią pasaulinę Žemės katastrofą, siekia bauginti žiūrovus, pasitelkęs adiną, vaizduoja herojų baimę ir pyktį. Populiari I amžiuje po Kr. idėja, kad žmogaus nuodėmė sukels pasaulinę katastrofą, Senekos tragedijose naudojama tragedijos kulminaciniams momentams ir herojų socialinei baimei stiprinti.

Galima spėti, kad Seneka tragedijose, kaip ir filosofiniuose veikaluose, ieškojo racionalių būdų žmogaus skausmui palengvinti, mažesnę baimę siūlydamas gydyti didesnės baimės suvokimu. Poetas, stiprindamas baimės jausmą tragedijose, siekia katarsio – apsisvalyti nuo baimės.

Senekos herojai, atpažinę savo nusikaltimą, jaučia gėdą. Šį jausmą herojai išreiškia noru pasislėpti nuo žmonių, nusižudyti, palikti savo miestą, išsidurti akis. Gėdos jausmas padeda herojams kontroliuoti savo agresiją, puikybę, išdidumą.

Senekos tragedijose atsispindi graikų tikėjimas paveldima kalte ir bausmės atidėjimu. Herojai patenka į likimo ir dievų sugalvotas nepalankias situacijas, turi atkentėti ne tik už savo, bet ir už tėvų klaidas. Tai žiūrovams kelia baimės ir gailėsčio emocijas.

Edipas ir Herkulis savo kaltę išreiškia nešvarumu, susitepimo pojūčiu. Jiems atrodo, kad niekada nenusiplaus rankų, jaučiasi skolingi savo miestui ir artimiesiems. Tiki, kad savižudybė gali sumažinti kaltę. Seneka tragedijose nusikaltimą vaizduoja kaip klaidą, parodo daug herojų kančių tam, kad mes ne baisėtumės herojų žiaurumu, o jaustume jiems gailėstį. Senekos herojai, kęsdami gėdą ir kaltę, supranta, kad likimas gali pasiūsti nelaimę, tačiau kaltė kyla žmogaus širdyje, ir pats žmogus pasirenka blogį.

Galima spėti, kad Seneka tikisi iš mūsų – skaitytojų ir žiūrovų – moralinės pažangos, kad, kartu su herojais išgyvenę baimę, gėdą ir kaltę, pasimokytume iš jų nelaimių, suvoktume savo puikybę, pyktį ir norą valdyti kitus bei pasaulį.

THE ROMAN THEATRE AND SENECA'S TRAGEDIES *HERCULES FURENS*, *OEDIPUS*

Jovita Dikmonienė

S u m m a r y

The article analyses the feelings of characters in Seneca's tragedies prior and after recognising their guilt. Expression of the feelings of the characters in Seneca's two tragedies *Hercules Furens* and *Oedipus* is compared, features characteristic of tragedies of recognition and the main feelings of their characters are revealed: disintegration and social fear, guilt and shame. The latest studies on Seneca's dramas are reviewed, as well as historical knowledge about the Roman theatre in Seneca's time, the impact of the pantomime on tragedies is presented.

In the opinion of the present-day scholars (George W. M. Harrison, A. J. Boyle, Denis and Elisabeth Henry, Bernhard Zimmermann, Alessandra Zanobi) Seneca's tragedies were devoted to being played in the theatre rather than to be recited. Pantomime that was popular in Rome in the first century exerted great influence on the structure of Seneca's dramas. Descriptive scenes, stopping the time of the play, remarks made aside, long introductory monologues are seen today as the specificity of *fabula saltata* rather than a lack of Seneca's theatre experience. The chorus or an actor in these tragedies relates of what the character is doing

on the stage so that the spectators should understand what the only pantomime dancer performing all the roles without words is doing on the stage.

The distinguishing feature of Seneca's tragedies is representation of the characters' feelings. The poet, when creating scenes of chaos, the horror of the world to come, the pending world catastrophe of the Earth in his tragedies, seeks to frighten the spectators. Seneca, with the help of *adynata*, a figure of speech, portrays the characters' anger and their fear of disintegration. The idea, which was popular in the first century, that man's sin would cause a world catastrophe is used in Seneca's tragedies to strengthen the culmination moments and social fear of the characters.

Having recognised their crime, Seneca's characters feel shame. They express this feeling by the desire to hide from people, to kill themselves, to leave the town, to prick out their eyes. A feeling of shame causes anger in Seneca's characters; however, later the shame makes them control their aggression.

In his tragedies Seneca treats the crime as a mistake, shows lots of pangs that the characters suffer so that we should feel pity for them rather than feel horrified by the characters' cruelty. Nonetheless, Seneca's characters understand that fate might send a misfortune, however, guilt is born in man's heart and it is an individual himself that chooses evil.

Therefore main characters of tragedies feel guilt after recognising their crime. Oedipus and Hercules express their guilt through a sense of dirtiness, soiling themselves. It seems to them that they would never wash their hands; they feel indebted to their town and their own people. Having experienced a feeling of guilt Hercules chooses a greater suffering than death – to live in shame because he wants his father to be happy having his son alive. Atoning for his guilt Oedipus also chooses a greater suffering than death – tearing out his eyes and going into exile so that he should clear the town of plague by his suffering. Being consumed with guilt the characters behave in an altruistic way. Hercules does not lay blame on his stepmother Juno, and Oedipus blames neither Apollo nor his parents.

Seneca expects from us – readers and spectators – the moral progress so that having learned a lesson from his characters' misfortunes we should apprehend our haughtiness, anger, a desire to rule others and the world. We can guess that the moralist – philosopher and poet Seneca expects that spectators, having experienced bitter feelings of fear, guilt and shame that hard to overcome, together with the characters, will feel the desire to become honest because it is the feeling of shame and guilt that is the driving force of the moral progress.

Gauta 2009 09 21

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5,
LT-01513 Vilnius
El. paštas: jovitadikmoniene@yahoo.com